

Отримано: 3 травня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: sternchen_87@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-58-61

Гаман І. А. Критерії опису тварин у німецькомовних путівниках по зоопарку (кількісний аналіз). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 58–61.

УДК: 811.112.2'42

Гаман Ірина Анатоліївна,

*старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

КРИТЕРІЇ ОПИСУ ТВАРИН У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКАХ ПО ЗООПАРКУ (КІЛЬКІСНИЙ АНАЛІЗ)

Стаття присвячена аналізу критеріїв опису тварин у текстах жанру «путівник по зоопарку» за параметром тематичного розгортання (об'єктом дослідження є німецькомовні путівники зоопарків Берліна 1889, Лейпцига 1883 та Відня 1875). Обґрунтовується необхідність та актуальність емпіричних досліджень з лінгвістики тексту, особливо для малодосліджених жанрів, до яких належать путівники по зоопарку. Текст путівників по зоопарку має описову стратегію тематичного розгортання та містить опис тварин за певними критеріями, частотність використання яких різниться залежно від путівника.

Ключові слова: путівник по зоопарку, критерії опису, описова стратегія тематичного розгортання, кількісний аналіз, емпіричні дослідження.

Гаман Ірина Анатольевна,

*старший преподаватель кафедры теории, практики и перевода немецкого языка,
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

КРИТЕРИИ ОПИСАНИЯ ЖИВОТНЫХ В НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ПУТЕВОДИТЕЛЯХ ПО ЗООПАРКУ (КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ)

Статья посвящена анализу критериев описания животных относительно параметра тематического развертывания в текстах жанра «путеводитель по зоопарку» (объектом исследования являются немецкоязычные путеводители зоопарков Берлина 1889, Лейпцига 1883 и Вены 1875). Обосновывается необходимость и актуальность эмпирических исследований в области лингвистики текста, в особенности для малоисследованных жанров, к которым относятся путеводители по зоопарку. Текст путеводителей по зоопарку имеет описательную стратегию тематического развертывания и содержит описание животных по определенным критериям, частотность использования которых отличается в зависимости от путеводителя.

Ключевые слова: путеводитель по зоопарку, описательная стратегия тематического развертывания, критерии описания, количественный анализ, эмпирические исследования.

Iryna Gaman,

*Senior lecturer, the chair of theory, practice and translation of the German language,
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

DESCRIPTION CRITERIA OF ANIMALS IN THE GERMAN ZOO GUIDES (FREQUENCY ANALYSIS)

The article examines description criteria of animals after strategy of theme development for the genre "zoo guide" (object of analysis are German zoo guides of the Berlin 1889, Leipzig 1883 and Vienna 1875 zoos). The reasons for necessity and relevance of empirical studies in the text linguistics are given, especially for poorly researched genres as zoo guides. The structure of the text is the result of the theme development: depending on the principle of information presentation and the imposition of various structural-thematic elements the coherent text can be formed. The main text of zoo guides has descriptive strategy of theme development and includes the description of animals according to the certain criteria, which has different frequency of use in the zoo guides studied. The main criteria are appearance, distribution, way of life, adaptability, food, reproduction, extension status (rarity) of the species. The criteria appearance and distribution are obligatory almost for all species, they are left out only for indigenous or well-known species. The Vienna's zoo guide has the most detailed description and the highest indicators of the criteria of the animal life outside the zoo. The Berlin's zoo guide contains the greatest number of species, uses elliptical sentences and points out the patrons of the zoo.

Key words: zoo guide, description criteria, descriptive strategy of theme development, frequency analysis, empirical research

Постановка проблеми. У повсякденному житті людина постійно має справу з текстами різного роду й уміння ідентифікувати окремий текст як представника певного жанру є необхідним складником жанрової компетентності і ґрунтується на виокремленні текстових ознак, спільних для інших представників жанру. Процес ідентифікації тексту відбувається автоматично, адже в більшості випадків вирішальним фактором виступає комунікативна ситуація, в якій використовується текст. Зважаючи на те, що аналіз текстів з урахуванням екстралінгвальних чинників є досить актуальним у мовознавстві, здається, що у «жанровому Всесвіті» (термін швейцарської лінгвістки Кірстен Адамцік, ужитий, зокрема, в її праці «Textlinguistik. Eine einführende Darstellung» [1, ст. 46]) навряд чи лишилися невідомі чи недостатньо досліджені жанри. Проте, варто зауважити, що зміни в соціальному, економічному та культурному середовищі мають вплив на жанри і сприяють їх модифікації. Навіть жанри з високим ступенем стандартизації (формуляр, заява, біографія) можуть набувати додаткових (нових) обов'язкових елементів чи втрачати старі. Контрастивні дослідження можуть бути продовженням аналізу жанрів у різних мовах для встановлення спільних та відмінних рис, що стане основою для глибших міждисциплінарних досліджень (порівняння культур).

Дослідження з лінгвістики тексту. Хоча прагматично орієнтована лінгвістика тексту є досить «молодою» дисципліною (бере початок з 70-х років ХХ ст.), теоретико-методологічної бази їй не бракує. Кірстен Адамцік, Клаус Брінкер, Фольфганг

Хайнеманн/Дітріх Фівегер розробили інтегративний підхід аналізу тексту за такими критеріями як комунікативна ситуація, функція, тема, граматики та лексика (типів формулювання) та типи структурування тексту [1, 2, 4]. Детальний аналіз окремих жанрів знаходимо в праці Фандріх та Турмаір (інструкції, рецепти, вітальні листівки та ін.), які, проте, наголошують на тому, що потреба в індуктивних (емпіричних) дослідженнях з лінгвістики тексту є досить гострою [3, с. 14]. Тому поглиблений аналіз окремих жанрів з урахуванням мовних та немовних критеріїв (визначення характерних ознак та більш чи менш типових екземплярів жанру) **актуальний** і сьогодні, оскільки його результати сприятимуть кращому розумінню поняття «жанр» та можуть бути використані для класифікації жанрів. Навіть у випадку докладно проаналізованих жанрів (в німецькомовному просторі це такі жанри, як *некролог* Lage-Müller, Kathrin von der: Text und Tod. Eine handlungstheoretisch orientierte Textsortenbeschreibung am Beispiel der Todesanzeige in der deutschsprachigen Schweiz, 1995; *інструкція* Susanne Göpferich: Textsorten in Naturwissenschaften und Technik. Pragmatische Typologie – Kontrastierung – Translation, 1995; *гороскоп* Katja Furthmann: Die Sterne lügen nicht. Eine linguistische Analyse der Textsorte Pressehoroskop, 2006; українські мовознавці досліджували такі жанри, як *комюніке* Іваненко С. М.: Межстилевой жанр «коммюнике» и его лингво-текстовые характеристики (на материале текстов на немецком языке), 1987; *байка* Піхтовнікова Л.С.: Еволюція німецької віршованої байки (XIII-XX ст.): жанрово-стилістичні аспекти, 2000; *гласа* Іваненко С. М. / Павлик В. І. Жанр «гласа» в німецькій газетній публіцистиці, 2017 [8]; *коментар* Коваленко Н. М. Адресатність мовленнєвого жанру «коментар» (на матеріалі німецьких газет), 2013 та ін.) продуктивними будуть порівняльні та діахронічні дослідження. Безсумнівно, особливу увагу заслуговують недостатньо досліджені жанри, хоча, виявляється, існують і такі, що зовсім залишились поза увагою мовознавців, незважаючи на те, що їх історія налічує десятки років, наприклад, путівники по зоопарку, аналізу яких присвячена стаття. **Новизна** полягає в самому об'єкті, дослідження якого відсутні не лише в лінгвістиці, а й в інших галузях знань. Значною мірою це, очевидно, пов'язане з тим, що путівники по зоопарку маловідомі широкому загалу, оскільки не належать до текстів, з якими зіштовхуємось щоденно або часто (наприклад, газетні жанри, електронні листи, реклама). Уявлення про путівники по зоопарку не сформувалось, і їх існування для багатьох є відкриттям. Проте, німецькі зоопарки видають путівники регулярно і лише останні десять років спостерігається тенденція відмови від них на користь розміщення інформації на інтернет-сторінці та електронних путівників (мобільний додаток із скороченою версією друкованого путівника). Навіть жодного разу не тримаючи путівник по зоопарку в руках, можна логічно припустити, що його тексти присвячені тваринам. **Meta** цієї статті полягає в кількісному аналізі за критеріями опису тварин в путівниках різних зоопарків.

Форми тематичного розгортання. Структура тексту є результатом розгортання теми: залежно від принципу подання інформації, нанизання різних структурно-тематичних елементів формується когерентний текст. Залежно від комунікативного наміру, автор розвиває тему, спираючись на принципи поєднання структурних елементів та підтем. За Брінкером тема розкривається через чотири основні форми тематичного розгортання: *дескриптивна* (тема розкривається через підтеми, має часове та просторове розташування, є типовою для інформаційних текстів (новини, інструкція) і використовується під час опису процесів та об'єктів); *нарративна* (розгортання теми у вигляді розповіді про незвичайну подію, з конфліктом та його вирішенням); *експлікативна* (тема розгортається через каузальні зв'язки між явищами, є типовою для наукових та науково-популярних текстів) та *аргументативна* (тема розгортається у вигляді тез, які обґрунтовуються, наприклад, газетний коментар) [2, с. 60-73]. Зазвичай форми тематичного розгортання доповнюють одна одну. Дескриптивна структура рідко зустрічається окремо, вона є основою для інших форм.

Результати кількісного аналізу текстів за критеріями опису тварин. Путівники по зоопарку мають на меті ознайомити реципієнта з тваринами зоопарку, яка реалізується через дескриптивний розвиток теми «тварина»: путівник містить перелік та опис усіх тварин зоопарку. До критеріїв опису належать: *зовнішній вигляд*, *ареал*, *спосіб життя*, *уміння/приспосовування*, *харчування*, *розмноження*, *природоохоронний статус (рідкісність тварини)*. Також елементом опису є *згадування меценатів*, завдяки яким зоопарк отримав екзотичних тварин, які були впіймані в експедиції чи придбані на тваринних ринках. Для виявлення частотності контекстів, які відповідають визначеним критеріям опису, було здійснено кількісний аналіз, при якому були враховані всі мовні засоби, використані для вираження певного критерію опису, як в стилістичній, так і розширеній формі. Наприклад, критерій опису «харчування» вербалізується через лексему (дієприкметник *pflanzenfressend*, іменник *Aasfresser*) або предикативну конструкцію (*nährt sich/lebt von/ verschmäht auch ...nicht*), критерій «спосіб життя» через прикметники з *-weise (leben rudelweise)* або речення з динамічним описом поведінки тварини під час полювання, будови гнізда чи співіснування в групі. З десяти путівників періоду 1799-1914 рр. було проаналізовано три найбільших за обсягом з кожного зоопарку (Відень 1875, Берлін 1889 та Лейпциг 1883) [5,6,7]. Для наочності та зручності підрахунку всі тварини були розділені на групи: птахи, хижі ссавці, копитні, та збірна група, до якої належать види, менші за чисельністю в зоопарку, та ті, які не входять до попередніх трьох груп (травоїдні ссавці, мавпи, кенгуру, морські тварини). Критерії опису наведено послідовно, починаючи від найчастіше зазначеного у числах та процентах (округлено) від загальної кількості (ЗК) екземплярів виду, перерахованих у путівнику. Для прикладу пропонуємо таблицю з даними путівника зоопарку Берліна (1889).

Кількісний аналіз опису тварин у путівнику Берлінського зоопарку 1889 р.

Критерії опису	Птахи		Копитні		Хижі ссавці		Збірна група
	ЗК=347		ЗК=80		ЗК=100		ЗК=64
Зовнішній вигляд (ЗВ)	343/ 99%	ЗВ	69 / 86%	ЗВ	90 %	ЗВ	51/ 80%
Ареал (А)	264/ 76%	А	61 / 76%	А	64 %	А	42/ 66%
Спосіб життя (СЖ)	65/ 19%	М	16 / 20%	М	35 %	СЖ	10/ 16%
Меценати (М)	32/ 9%	СЖ	15 / 19%	СЖ	28 %	М	6/ 9%
Харчування (ХАРЧ.)	28/ 8%	РІДК	14/ 17,5%	РІДК	13 %	РІДК	5/ 8%
Рідкісність (РІДК.)	26/7.5%	ХАРЧ	6/ 7.5%	ХАРЧ	13%	УМ	5/ 8%
Розмноження (РОЗМ.)	9/ 2.5%	РОЗМ	6 /7.5%	УМ	3%	ХАРЧ	4/ 6%
Уміння (УМ.)	9/ 2.5%	УМ	6/ 7.5%	РОЗМ	2%	РОЗМ	2/ 3%

Під час аналізу було виявлено, що в трьох путівниках найчастіше зустрічаються контексти за критеріями опису «зовнішній вигляд» та «ареал». У путівниках Лейпцига та Відня ареал є обов'язковим критерієм для всіх тварин, а в Берлінському він займає другу позицію після зовнішнього вигляду і характерний для опису 64-76% тварин. Це пояснюється тим, що він охоплює найбільшу кількість видів (для порівняння Віденський путівник налічує 82 види птахів, 27 хижих тварин, 35 копитних, 11 для збірної групи, Лейпцизький – 62, 21, 12, 12 видів відповідно), а переліку схожих видів тварин передусім узагальнене відне речення, яке містить інформацію про ареал, що робить зайвим його згадування для кожного виду окремо *Zunächst zwei aus der südamerikanischen Steppe*: [6, с. 39]. Опис зовнішнього вигляду є невід'ємним майже для всіх тварин (мінімальне значення 62% для хижих тварин в путівнику Лейпцига, при цьому Віденський путівник зазначає зовнішні характеристики для всіх тварин без винятку). Прагнення звернути увагу читача на зовнішній вигляд обумовлено такими чинниками:

– детальний опис допоможе відвідувачу розпізнати екземпляр серед багатьох інших за умови їх знаходження в одному приміщенні; – використання численних оцінних прикметників та прикметників на позначення відтінків кольору для птахів та мавп підкреслює незвичність та красу тварини (також такий опис має на меті мотивувати читача переконатись у цьому на власні очі);

– опис зовнішнього вигляду передбачає опис частин тіла, характерних для певного виду (роги оленів, ріг носорога, хобот слона, грива лева, шия жирафа) і впадають в око відвідувачу. Частини тіла є ланкою для поєднання критерію «зовнішній вигляд» з критерієм «уміння» *der dicke lange Schwanz stützt hierbei den Körper und dient gewissermaßen als Steuer* [7, с. 36]; – фокусування на зовнішньому вигляді може бути спричинене відсутністю достатніх знань про інші критерії опису екзотичних тварин.

Для комплексного уявлення про тварину згадування лише зовнішніх даних недостатньо. Перед автором стоїть завдання створити для реципієнта картину життя тварини у дикій природі, оскільки в зоопарку відвідувач спостерігає за твариною в обмеженому просторі та лише певний час, що значно знижує шанси побачити тварину в русі, під час прийому їжі, спілкування з іншими представниками виду, під час полювання та пристосування до умов природного середовища. У путівниках різною мірою представлені контексти, побудовані на основі критеріїв *спосіб життя, уміння/приспособлення, харчування, розмноження*. Віденський путівник містить найбільш об'ємні та докладні характеристики кожного виду. Найнижчий показник для критерію *спосіб життя* – 36 % для збірної групи (для хижих тварин 70%, 60% для копитних та 40 % для птахів). На противагу цьому, путівники Лейпцига та Берліна обмежуються короткою інформацією про спільне життя тварин (*leben rudelweise/ in Rudeln*) або ж експліцитно зазначають, що спосіб життя схожий до способу життя попереднього виду тварини (*Die Lebensweise ähnelt der von voriger Art*). Найвищий показник цих путівників, 28% для хижих тварин, пов'язаний з тим, що характеристика хижаків передбачає аспекти *полювання та безпека*, тобто опис поведінки тварин під час пошуку здобичі та реакції на людину. Саме тому і критерій *харчування* має для опису цієї групи найвищі значення в усіх путівниках (13%, 33% та 56% у путівниках зоопарків Берліна, Лейпцига та Відня відповідно). Критерій *уміння* є вартим згадування, оскільки він демонструє надзвичайні розумові та фізичні здатності пристосування до найскладніших природних умов, вижити в яких можуть окремі види. Путівники концентрують увагу лише на деяких видах, зазначаючи однакові (для всіх трьох путівників) уміння для певних видів (силу та хитрість для хижих тварин (3%, 24%, 30% для цієї групи у путівниках Берліна, Лейпцига, Відня), розум для слонів, уміння швидко вчитись розмовляти для папуг, витривалість для верблюдів). За критерієм *рідкісність* найвищі показники в Берлінському зоопарку мають описи копитних тварин (17.5%), що пояснюється наявністю в зоопарку видів, загроза існування яких була усвідомлена ще в XIX ст. (зубр, бізон). Віденський путівник наголошує на загрозі вимирання мавп, морських тварин (тюленів) (50%). Такий високий відсоток пов'язаний з тим, що Віденський зоопарк містить переважно такі види з групи тварин, природоохоронний статус яких є проблемним (5 видів мавп з 9, обидва види тюленів). У Лейпцизькому путівнику цей критерій найбільше стосується хижих тварин (19%); проте, у тексті наголошується передусім на небезпеці та шкоді тварин для людини, що спричиняє переслідування та винищення видів.

Висновки. Основний текст путівників по зоопарку присвячений опису тварин за певними критеріями, частотність використання яких у описових відрізках тексту різниться залежно від путівника. Критерії «зовнішній вигляд» та «ареал» є обов'язковими для опису кожного виду, вони випускаються лише у випадку узагальнених речень перед переліком видів, місцевих видів, що мешкають у Німеччині, та тварин, добре відомих реципієнту. Оскільки Віденський путівник містить найдетальніші описи, він демонструє найвищі значення для критеріїв, які відповідають за інформацію про життя тварин поза зоопарком. Путівник Берлінського зоопарку охоплює найбільшу кількість видів і, щоб не перенавантажувати читача, в описах замість повних речень використовуються еліптичні конструкції з лексемою, яка позначає певний критерій (іменник *Pflanzenfresser*, прислівник *lebt rudelweise* та оцінний прикметник *vortrefflicher Kletterer*). Показники критерію *рідкісність* залежать від частки видів під загрозою від загальної кількості видів групи в зоопарку. В усіх путівниках зазначена інформація про природоохоронний статус (рідкісність) для кожного виду, існування якого ускладнене через людський вплив. Характерною рисою Берлінського путівника є згадування меценатів: скорочено *Das hübsche junge Paar ist ebenfalls ein Geschenk des Herrn Rer. & Co.* та повними реченнями зі словами подяки *Unser schönes Paar verdanken wir einer opferwilligen Schenkung des verewigten Mitgliedes des Vorstands, Herrn. Geh. Commerzienraths von Bleichröder* [6, с. 20, 22]. Результати аналізу описів тварин за зазначеними критеріями можуть бути використані в рамках подальших лінгвістичних емпіричних діахронічних (аналіз путівників XX ст.), контрастивних (порівняння критеріїв опису путівників різних країн та описів тварин в інших джерелах науково-популярної та наукової літератури) та міждисциплінарних досліджень (аналіз критеріїв опису уможливує висновки про уявлення, знання та ставлення до тварин у певний час).

Література:

1. Adamzik Kirsten. Textlinguistik. Eine einführende Darstellung. Tübingen: Niemeyer, 2004. 176 S.
2. Brinker Klaus. Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden 8., durchges. und erg. Aufl. – Berlin : Erich Schmidt, 2014. 188 S.
3. Fandrych, Christian / Thurmair Maria. Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht. Tübingen: Stauffenburg, 2011. 379 S.

-
4. Heinemann Wolfgang / Viehweger Dietrich. Textlinguistik: eine Einführung. Tübingen: Niemeyer, 1991. 310 S.
 5. Die kaiserliche Menagerie zu Schönbrunn. Eine populäre Schilderung sämtlicher Thiere derselben. Dr. Leop. Jos. Fitzinger. Wien, Wilhelm Braumüller, Hof- und Universitätsbuchhändler, 1875. 131 S.
 6. Die Thierwelt im Zoologischen Garten von Berlin. Dr. Bodinus, Dr. Max Schmidt, Dr. L. Heck. Berlin, Druck von C. Bernstein 1889. 95 S.
 7. Illustrierter Führer durch den Zoologischen Garten zu Leipzig. Mit einem Plan und 12 Text-Illustrationen. Georg Westermann. Leipzig, Verlag von Edwin Schloemp. 1883. 53 S.
 8. Іваненко С.М. / Павлик В.І. Жанр «глоса» в німецькій газетній публіцистиці: монографія. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 268 с.